

ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ BULLİNG VƏ ONUN PEDAQOJİ PROSESƏ TƏSİRİ

X.R. Abasova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

Sosial elmlər kafedrası

khadica.abasova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalədə bullinq, bullinqin davranış növləri, orta məktəblərdə bullinqin pedaqoji prosesə təsiri anlayışları şərh olunmuşdur. Bullinq hazırda aktual məsələdir və bununla bağlı bir çox beynəlxalq proqramlar tətbiq olunur. Bu gün orta məktəblərdə şagirdlərin fiziki tərbiyəsi təlim-tərbiyənin ən vacib və zəruri məsələləri kimi qalmaqdadır. Fiziki məşqlərə vaxtın daha da çox ayrılması və məktəblilərin valideynləri ilə birlikdə işləmək bullinqin aradan qaldırılmasının əsas yollarından olacaqdır.

Açar sözlər: *bullinq, orta məktəblərdə bullinq, fiziki tərbiyə dərslərinin vacibliyi.*

Bullinq insanların təkrar və bilərəkdən kiməsə və ya bir qrup insana qarşı narahatlıq və rifahı üçün risk yaratmaqdan ötəri söz və ya hərəkətlərdən istifadə etməsidir. Ümumiyyətlə bu hərəkətlər digərlərinə nisbətən daha çox gücə və təsirə sahib olan və qarşı tərəfi zəif və aciz göstərmək istəyən insanlar tərəfindən edilir. Baxmayaraq ki, insanlar mübarizə apararkən və ya bəyənmədikləri üçün bir-birlərini təhqir edə bilirlər, lakin bu bullinq deyil. UNESCO Statistika İnstitutuna görə dünya gəncliyinin 1/3-i bullinqə məruz qalır. Dünya ölkələrinin sıralamasında ən az Tacikistanda (7%), ən çox isə Samoada (74%) müşahidə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə sosial-iqtisadi status bullinqin əsas səbəbidir. Bu ölkələrdə yerli əhali ilə müqayisədə qaçqın ailələrindəki uşaqlar bullinqə daha çox məruz qalırlar [1].

Bullinq hər yerdə baş verə bilər. Məktəblərdə, evdə, işdə, onlayn sosial məkanlarda, mətn mesajları və elektron poçt vasitəsilə ola bilər. Bütün bunlar şifahi, emosional, şifahi ola bilər və o həmçinin narahatlıq və ya zərər (ki-

berbullinq) üçün nəzərdə tutulmuş mesajları, ictimai bəyanatları və onlayn davranışları özündə cəmləşdirir. Və bullinqin hansı formada olmasından asılı olmayaraq, nəticələr eyni ola bilər: zorakılığa məruz qalan şəxs üçün şiddətli sıxıntı və ağrı.

Əsasən ibtidai siniflərdən başlayaraq məktəbyaşlı uşaqların bir-birinə qarşı göstərmiş olduğu aqressiyanı xarakterizə edən bullinq daha sonra yuxarı siniflərdə, ali məktəblərdə, iş yerlərində baş verə bilər. Bəzən toplu şəkildə yaşayışın mövcud olduğu qocalar evi kimi icmalarda da baş verir. İngiliscədən bullinq kiməsə zərər yetirməyə meylli, nəyəmə məcbur etmə, kimisə qorxutma kimi mənalara gəlir. Əgər bu davranışlar digərlərinə nəzərən gücsüz, asanlıqla alçaltmaq mümkün olan, özünü müdafiə edə biləcək mövqedə olmayan fərdlərə qarşı təkrarən törədilsə bunlar bullinq halları kimi xarakterizə edilir. Vaxtaşırı olaraq və adətən fiziki tərəfdən güclü olanlar tərəfindən həyata keçirilir.

Müəyyən bir işi etməyəcəyi halda, qarşı tərəfi fiziki şiddət göstərəcəyi, şantaj edəcəyi, əşyalarına və ya ailə üzvlərinə zərər yetirəcəyi ilə qorxutmaq, qrupdan kənarda saxlamaq kimi formalarda törədilə bilər. Həmçinin tədris müəssisələrində təlim-tərbiyə və təhsil prosesinin düzgün həyata keçirilməsinə mane olur. Bu səbəbdən bullinq ictimai sağlamlıq üçün böyük təhlükəlidir və təhsil prosesinə böyük zərbə vurur. Araşdırmalara görə ilk növbədə məktəblərdə onun qarşısının alınması istiqamətində işlərin görülməsi daha aktualdır. Bullinqin baş verməsində iki tərəf iştirak edir-bullinqi törədən və bullinqə məruz qalan. Çox vaxt zorakılığın baş verməsində üçüncü bir tərəfin də iştirakı baş verir ki, buna “şahid” deyilir.

Valideynlər diqqətli olmalıdırlar, əgər uşaq:

Öz ünvanına təhqiredici mesajlar alır, onu dəfələrlə incidir, lağa qoyurlarsa;

Başqa uşaqlara tabe olmağa meyllidirsə;
Özünü fiziki zorakılıqdan qoruya bilmir-
sə;

Evə üzündə yaralarla gəlir, cırılmış geyi-
minin izahatını verə bilmirsə;

Heç vaxt qrup oyunlarına qoşulmursa;

Daimi dostları olmur, əksər hallarda sinif
yoldaşları tərəfindən sevilirlər;

Məşğələlərə qatılmaq istəmir;

Dərsə getməyə həvəssizdir;

Bullinqə məruz qalan uşaqlarda stress
fizioloji tərəfdən özünü göstərir. Başağrısı, yu-
xuda qarabasmalar onları narahat edir[4].

Tərədilmə formalarına görə bullinqin bir
neçə növü var. Bunlardan fiziki, sözlü, homo-
fobik bullinq və kiberbullinqdir.

Fiziki zorakılığa ən çox 11-14 yaşlı
uşaqlar arasında özünü göstərsə də, əslində
bullinqin bu növündən istifadəyə uşaqlar ib-
tidai sinifdən başlayır. Fiziki bullinq göstəren-
lər qarşı tərəfə nisbətdə daha güclü olurlar. Be-
lə fərdlər zorakılığa müsbət baxır və məktəb-
lərdə təlim-tərbiyə qaydalarına riayət etmir,
hətta digərlərini də bu qaydaları pozmağa təh-
rik edirlər. Fiziki bullinqlə üzləşənlər isə çox
zaman sosial statusu aşağı olan ailələrdən gə-
lən, bədəncə kiçik, fərqli etnik, dini, irqi mən-
subiyyətə və hər hansı bir fiziki və əqli məh-
dudiyətlərə sahib olan uşaqlar olur. Hazırda
Azərbaycanda bullinq heç bir qanun pozuntusu
sayılmır. Lakin virtual və real həyatda tə-
qiblər, fiziki zorakılıq, ölüm həddinə çatdır-
maq kimi bullinq davranışları vardır və onlar
olduqca kriminal xarakterə malikdir və cinayət
halları kimi müəyyən edilir.

Sözlü bullinq əsasən alçaltmaq, qrup-
dan kənarlaşdırmaq, başqalarının gözündə cı-
lızlaşdırmaq məqsədilə bir kəsi nəlayiq sözlər-
lə ittiham etmək, söyüş və ləqəblə çağırmaqla
tərədilir. Sözlü bullinq ona məruz qalanan psi-
xologiyasına mənfi təsir göstərir, onun təcrid
olmasına və aşağılanmasına səbəb olur. Adə-
tən qızların özlərini dominant göstərmək üçün
sözlü bullinqdən istifadə etməsi fikrinin yay-
gın olduğuna baxmayaraq, oğlanlar da sözlü
bullinqdən istifadə edirlər. Sözlü bullinq fiziki
zədələrlə müşahidə olunmadığından ondan
məktəb rəhbərliyi, müəllimlər və valideynlərin
xəbər tutması da az olur. Bu bullinq növü fər-
din özünü ifadə etməsinə, şəxsi imicinin yara-

dılmasına mənfi təsir göstərə, eləcə də, emo-
sional və psixoloji problemlərə səbəb olub ağır
depressiya yarada bilər. Sözlü bullinqlə üzlə-
şən fərdlər müəyyən psixoloji yardım göstəril-
mədikdə zərərli vərdişlərə əl ata və hətta inti-
hara da cəhd edə bilərlər. Homofobiyanın daha
geniş yayıldığı ölkələrdən biri olan Azərbay-
canda şagirdlər arasında homofob ləqəb və sö-
yüşlərlə bir-birini alçaltmaq daha geniş ya-
yılmışdır. **Homofob bullinq** o zaman baş ve-
rir ki, bullinq törədən tərəf digər tərəfi **onun
güman etdiyi və ya birbaşa məlum olan
cinsi yönümlülüyünə görə** bullinqə məruz
qoyur. Belə bullinqlə adətən geyimi, davranışı
digərlərindən fərqli olan, yaxın dostunun gey
olduğu və ya ailəsində gey fərd olan şagirdlər
üzləşə bilərlər. Bu gümanların özünü doğrult-
madığı hallarda belə digər şagirdlərdən sadəcə
fərqli olan şagirdlər də homofob bullinqə mə-
ruz qalırlar. Elina Hacıyeva hadisəsindən də
məlum olduğu kimi sinif və məktəb yoldaşları
xarici görünüşündəki fərqliliklərə görə (saçını
rəngləməsi, fərqli geyimlər geyinməsi, davra-
nışındakı fərqliliklər və s.) onu “lezbiyan” ki-
mi ifadələrlə alçaltmışlar. Bir nüansa diqqət
yetirmək lazımdır ki, buradakı lezbiyan sözü
bir şəxsin cinsi yönümlülüyünün lezbiyan ol-
duğunu söyləməklə eyni deyil. Bu söz homo-
fob şagirdlər tərəfindən məhz qarşı tərəfi al-
çaltmaq məqsədilə işlədildiyi üçün homofob
bullinq sayılır. Həmçinin kimisə alçaltmaq
məqsədilə ona “gey”, “mavi”, “qızibibi” kimi
sözlərlə xitab etmək də bu qəbildən olan bul-
ling növüdür. Ümumilikdə, bu sözlər onların
homofob və alçaldıcı sözlər olduğunun fərqi-
nə varmayan insanlar tərəfindən tez-tez işlədildi-
yindən uşaqlara da bu sözləri işlətmək normal
gəlir [2].

Kiberbullinq bir insana bir çox cəhətdən
təsir edə bilər: Psixoloji təsir – üzülmək, utan-
maq, özünü ağılsız hiss etmək, və hətta hətta
qəzəb kimi hisslər doğura bilər. Emosio-
nal təsir – utanc hissi və ya sevdiyiniz şeylərə
maraq itirməkdir. Fiziki təsir - yorğunluq (yu-
xu itkisi) və ya mədə ağrısı və baş ağrısı kimi
simptomlar yarada bilər. Başqaları tərəfindən
gülüş obyektinə çevrilmək və ya incidilmək
hissi, insanların problem haqqında danışma-
sına və ona qarşı mübarizə aparmasına mane
ola bilər. Kəskin hallarda, kiberbullinq, hətta

insanların intihar etməsinə səbəb ola bilər [3].

Gürcüstan məktəblərində bullinq hallarına nəzər salaq. Fotoqraf Nino Memavişvilinin araşdırmasına görə gürcü məktəblərində bullinq hallarına rast gəlinir. Çox zaman uşaqlar özlərindən fərqli olanları (səbəb nə olursa olsun) lağa qoyurlar. Bir uşaq geyimi, fiziki görünüşü və hətta valideynlərinin siyasi görüşləri ilə bağlı bullinqə məruz qala bilər. Fərqli olmaq risk olduğuna görə müəllimlər və məktəblər ümumilikdə lazım olduğu zaman bullinqə fikir bildirməklə kömək etmək əvəzinə daha da vəziyyəti ağırlaşdırırlar. Belə olduqda uşaqlar ehtiyac olduqda böyüklərə güvənmirlər və indiyə qədər də dövlətin bu mövzuda işləmiş olduğu bir mexanizm yoxdur.

Dövlət nə edir? Elm və Təhsil Nazirliyi Zorakılıqsız Kommunikasiya İnstitutu ilə əməkdaşlıq etmir. Hazırda təşkilat əməkdaşlıq etməyə razı olan məktəblərdə pilot layihələr həyata keçirir. Qanunla belə hallara cavab verən yeganə dövlət xidməti Təhsil Nazirliyinin himayəsində olan məktəb nəzarətçiləridir.

Psixoloq Teona Çitaşvili kiberbullinqin son illərdə ən çox yayılmış zorakılıq halına çevrildiyini söyləyir. Psixoloq qeyd edir ki, məktəb rəhbərləri hadisələrə reaksiya verməli və onları məlumatlandırmağa çalışsınlar. Bununla belə, Gürcüstanda 2083 məktəbə xidmət göstərən yalnız 500 belə nəzarətçi var ki, bu da problemin miqyası barədə anlaşılmazlığın olduğunu göstərir.

Çitaşvili deyir ki, buna baxmayaraq, müəllimlər, valideynlər və uşaqların özləri son illərdə zorakılığını və ümumiyyətlə problemi daha yaxşı müəyyənləşdirməyə başladılar.

Uşaqlar böyüklərə etibar etmirlər. Psixoloq Tsiramua deyir ki, çox vaxt məktəb işçiləri zorakılığın nə olduğunu bilmirlər və valideynlər də bunu anlamaqda çətinlik çəkirlər. Bullinq qurbanları tez-tez problemi gizlətməyi üstün tuturlar. “Uşaqlar ələ salmaqdan danışmağa qorxurlar. Digər amil isə ümitsizlik hissidir. Desələr belə, heç kimin onlara kömək etməyəcəyinə inanırlar” deyər Maia Tsiramua deyir.

Amerika məktəblərində də bullinq halları geniş yayılmışdır. ABŞ-da 12-18 yaşlı gənclər (yeniyetmələr) arasında aparılmış sorğuya əsasən, onların 30%-i bullinqlə üzləş-

mişdir. 20%-i isə yüngül və ya ağır olmaqla bullinq törətdiyini etiraf etmişdir. Marahət burasındadır ki, bullinqi törədən şagirdlər bunu etiraf etməyə olduqca istəklilə görünmüşlər.

Amerikanın Nyu-Cersi, Oklahoma və Pensilvaniya ştatlarında məktəblərdə baş verən bullinq halları gənclərin idman dünyasını da narahat etmiş və məşqçilərin öhdəliyinə bullinqdən qorunmaq üçün maddələr toplusu işlənilib hazırlanmışdır. Məşqçilərin idmançıların həyatında xüsusi rol oynadığını vurğulayaraq var olan bullinq hallarının qarşısını yalnız onların ala biləcəyini qeyd etdilər. Məşqçi bullinqə qarşı rol modeli olmalıdır. Əgər məşqlər ərzində zorakılığa qəti şəkildə qarşı olduqlarını bildirsələr, bu bullinqə qarşı güclü maneə ola bilər. Məşqçilərin oyunçuları ilə münasibəti olduqca önəmlidir və məşqçiləri ilə yaxşı münasibətdə olan idmançıların bullinq etmə ehtimalı azdır. İdmançılarla açıq müzakirələrin aparılması və meydana və kənarında bullinqin yolverilməz olduğunu demək idmançıların antisosial davranışlarının olmamasına ümid yaradır. Bullinqə görə cəzanın olması qaçılmazdır. Başvermiş hadisənin mənşəyini aydınlaşdırmaq və oyunçuların diqqətini cəkmək, onlara nəzarət etmək məşqçinin vəzifəsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, müsbət və sağlam komanda dinamikasını qorumaq üçün bütövlükdə komandanı alt qruplar üzərində qurmaq lazımdır. Oyunçuların qəzəblərini daha məhsuldar hərəkətlərə yönəltməklə bullinqi aradan qaldırmaq olar [7].

Məktəbdə bullinq ilə mübarizə aparmaq təkə psixoloqun işi deyil. Bu mövzuda bütün müəllimlər, məktəb rəhbərliyi, həmçinin, valideynlər birlikdə işləməlidirlər. Azərbaycanda son illərə qədər bu mövzu demək olar ki, araşdırılmamışdır. Lakin son dövrlərdə bəzi bullinq hadisələrinin ictimailəşdirilməsi nəticəsində mövzu aktuallıq qazanmış, onunla mübarizə yolları axtarılmışa, xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə olunmağa başlanmışdır. Məktəblərimizdə psixoloji xidmətin ürəkəçən səviyyədə olmamasının səbəblərindən biri illərlə məktəb psixoloqu vəzifəsini digər fənn müəllimlərinin yerinə yetirməsi olmuşdur. Lakin ölkənin bir çox ali məktəblərində “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət” ixtisasının açılması və

məktəbləri ali təhsilli psixoloqlarla təmin etməyə başlaması sevindirici haldır.

Araşdırmamızda bullinqin həlli yollarından biri kimi fiziki tərbiyə dərslərinin vacibliyini ön plana çıxartmaqda bizə bir neçə səbəb əsas verir. Aparılan araşdırmalardan məlum olduğu kimi fiziki tərbiyə dərsləri şagirdlərin fiziki sağlamlığının qorunmasında rolu əvəzsizdir. Bu da məlumdur ki, fiziki sağlamlığı qaydasında olan şagirdin zehni fəaliyyəti də bir o qədər yaxşı olur. Burdan belə nəticəyə gəlmək olur ki, əqli sağlamlıq birbaşa fiziki sağlamlıqdan asılıdır. Orta məktəblərdə bullinq hallarının artmasının qarşısını almaq üçün bədən tərbiyəsi dərslərinin daha da səmərəli keçirilməsində fayda var. Belə ki, şagirdlər arasındakı komanda yarışları uşaqların məktəbdə davranışını yaxşılaşdırır. Fiziki tərbiyə şagirdlərdə özlərinə inamın formalaşmasında, intizamlarının inkişaf etdirilməsində əvəzsiz rol oynayır. Fiziki məşq uşaqların stres və narahatlıqlarını aradan qaldırmağa kömək edir. Bu gün gənclər mübahisəli olaraq hər zamanından daha çox təzyiqləndirirlər, buna görə bu stress üçün yaxşı bir çıxış yolu olmaları vacibdir. Qrup şəklində idman oynamaq gənclərin komanda işi və liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Həm də həmyaşlıqları arasında daha güclü əlaqələr yaratmağa kömək edir, sağlam bir sinif dinamikası təmin edir. Fiziki tərbiyə dərslərinin saatlarının artırılmasının bu istiqamətdə atılacaq addım-

lardan ən vacibi olaraq valideynlərin də idman yarışlarına dəvəti və məşqçinin tərbiyənin rəhbərləndirmə metodundan istifadə etməsi problemin aradan qaldırılmasında müsbət rol oynayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/beyond-pink-and-blue/201504/bullying-hurts-everyone-even-bystanders>
2. <https://bakuresearchinstitute.org/az/a-comprehensive-approach-to-bullying-prevention-in-azerbaijani-schools/>
3. <https://core.ac.uk/download/pdf/37345013.pdf>
4. <https://www.publicschoolreview.com/blog/how-does-bullying-affect-a-students-academic-performance>
5. <https://www.arti.edu.az/az/presentation/824-maktabda-qisnama-bullying-ila-mubarizaparmagin-yollari>
6. <http://etmtv.news/sagirdl%C9%99rin-fiziki-t%C9%99rbiy%C9%99si-t%C9%99hsilin-%C9%99n-vacib-v%C9%99-z%C9%99ruri-m%C9%99s%C9%99l%C9%99l%C9%99ri-kimi-qalmaqdadir/>
7. <https://truesport.org/bullying-prevention/9-ways-coaches-can-prevent-bullying/>

БУЛЛИНГ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Х.Р. Абасова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
Кафедра Социальных наук
khadica.abasova@sport.edu.az

Аннотация. В этой статье будет рассматриваться такое явление как-буллинг, его виды,его влияние на учебный процесс в средних школах. На данный момент проблема буллинга очень актуальна и в связи с этим создано много международных программ. Одним из важнейших аспектов учебно-воспитательного процесса в средних школах на сегодня является уровень физи-

ческой культуры учеников. Поэтому одним из способов решения проблемы является увеличение времени занятий физкультурой а также совместная работа школы и родителей.

Ключевые слова: буллинг, буллинг в средних школах, важность занятий физкультурой работа.

**BULLING IN SECONDARY SCHOOLS AND ITS IMPACT ON THE PEDAGOGICAL
PROCESS****Kh.R. Abasova***Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport*

Department of Social Sciences

khadica.abasova@sport.edu.az

Annotation. The article explains the concepts of bullying, types of bullying behavior, the impact of bullying in the pedagogical process in secondary schools. Bullying is a topical issue today, and many international programs are being implemented in this regard. Today, the physical education of students in secondary schools remains the

most important and necessary issues of education. Spending more time on physical activity and working with students' parents will be one of the main ways to eliminate bullying.

Keywords: *bullying, bullying in secondary schools, the importance of physical education classes.*